

*Л.Г. Комаха,
к.філос.н., доцент кафедри логіки
філософського факультету
КНУ імені Тараса Шевченка*

**НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ В АРГУМЕНТАХ
«МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАРХІЗМУ»**

Мета наукової діяльності – достовірне знання. Його аргументація дістає оригінальне вираження у американського філософа П. Фейєрабенда, концепція якого найбільш чітко і повно реалізувала можливості методології «історичної» школи у «філософії науки». Мислитель дотримується загальної орієнтації постпозитивізму, в якому усвідомлено явну неспроможність неопозитивістської доктрини у вирішенні проблеми істини в контексті теоретичного та емпіричного, в поділі словника науки на «теоретичні терміни» і «терміни спостереження». Але сам П. Фейєрабанд, категорично наполягаючи на радикальному варіанті тези про «теоретичну завантаженість» досвіду, розвиваючи положення Т. Куна про неспівмірність конкуруючих теорій, обстоює власну позицію, яка має назву «методологічного анархізму».

Специфіка теоретичної концепції П. Фейєрабенда зумовила нове розуміння і методологічні можливості «філософії науки». На відміну від інших напрямків постпозитивізму, фейєрабандівська позиція демонструє спектр нових логічних доказів та аргументів, які обґрунтовують новий образ науки. З огляду на особливості філософської рефлексії П. Фейєрабенда постає завдання виявити основні параметри його теорії, в якій домінує принцип «все дозволено».

Проблема методології як умови розвитку сучасного наукового знання, яка завжди була в центрі уваги філософії, сьогодні набула особливого звучання. Це зумовлено насамперед колосальними досягненнями в сфері як природничих, так і гуманітарних наук. Методологічна концепція П. Фейєрабенда дістала широке висвітлення в працях В.А. Канке, В.Л. Лукашевича, О.А. Івіна, В.Крафта, А.Л. Нікіфорова, М. Фрідмена та ін. У вітчизняній логіці і філософії її досліджують І.С. Добронравова, Т.М. Білоус, О.В. Комар, В.Л. Храмова та ін.

Проте потребує більш докладного аналізу принцип «проліферації».

Спробуємо проаналізувати основні параметри концепції «методологічного анархізму», зокрема принципу «проліферації», який становить її ядро і визначає логіку сучасного пізнання.

Щоб глибше зрозуміти сутність аргументації П. Фейєрабенда в обґрунтуванні ним своєї позиції, потрібно уточнити смисл поняття «теоретична навантаженість досвіду». Вважають, що наші безпосередні констатації не містять «чистого» чуттєвого споглядання, оскільки воно завжди «пронизане» мисленням. «Навіть наш досвід, який одержуємо з експериментів і спостережень, – зазначає К. Поппер, – не складається з «даних». Скоріше він складається із сплетіння здогадок-припущень, очікувань, гіпотез тощо, з котрими пов'язані сприйняті нами традиційні наукові і ненаукові знання та забобони. Такого явища, як чистий досвід, здобутий внаслідок експерименту або спостереження, просто не існує. Не існує досвіду, що не містить відповідних очікувань і теорій. Немає ніяких чистих «даних» і емпіричних даних «джерел знання», на які ми могли б спертися, здійснюючи нашу критику» [2, 405].

Досвід від найпростішого спостереження і до складного експерименту, завжди має теоретичну складову і в цьому розумінні не є «чистим». На нього впливають певні теоретичні очікування, котрі він не може підтвердити або спростувати, та мова, в термінах якої фіксуються його результати, а також та, постійно присутня інтерпретація наявного, без якого не можуть існувати пізнання і аргументація його істинності або хибності. Власне, це й спрямувало напрямок думок П. Фейєрабенда, якого найчастіше називають винахідником концепції «методологічного анархізму». Як зазначав сам мислитель, основним аргументом його «концепції є принцип проліферації, котрий спонукає створювати і розробляти теорії, несумісні із загальноприйнятими точками зору, навіть якщо останні найвищою мірою є підтвердженими і загальноприйнятими» [4, 420].

Смисл раціонального пізнання П. Фейєрабенд вбачає у співвіднесенні знання і досвіду, хоча підкреслює відсутність яких би то не було універсальних основ відповідних співмірних процедур. Більше того, він стверджує, що саме конкретний спосіб застосування логічних процедур і визначає норми раціональності в науковому пізнанні та його аргументації. Слушно підкреслюючи історичність не лише наукових ідей, теоретичних понять, емпіричних фактів, але також норм та ідеалів дослідження, вчений порушує характерну

для методології філософії та науки проблему наукової раціональності, її темпоральних змін. Однак запропоноване ним вирішення цієї проблеми досить своєрідне і не стандартне, особливо з точки зору логіки «лінійного» мислення. «Існує лише один принцип, – стверджує П.Фейєрабенд, – який можна захищати за всіх обставин... Це принцип – все дозволено» [3, 158–159].

Категоричність свого твердження П. Фейєрабенд доводить з позиції розвитку пізнання та його методів і правил: «Ідея методу, який містить жорсткі незмінні і абсолютно обов'язкові принципи наукової діяльності, зіштовхується зі значними труднощами у зіставленні з результатами історичного дослідження. При цьому з'ясовується, що не існує правила – хоч би яким правдоподібним і епістемологічно обґрунтованим воно здавалося, котре в той чи інший час не було б порушено. Стає очевидним, що такі порушення не випадкові і не є результатом недостатнього знання або неухважності, яких можна було б уникнути. Навпаки, ми бачимо, що вони необхідні для прогресу науки» [3, 153]. І далі Фейєрабенд продовжує: «...ідея жорсткого методу або жорсткої теорії раціональності ґрунтується на занадто наївному уявленні про людину та її соціальне оточення» [3, 159].

Однак, на противагу цій ідеї, обширний історичний матеріал, якщо не «очистити» його на користь «низьким» інстинктам або через прагнення до інтелектуальної безпеки, до ступеня «об'єктивності», «історичності», засвідчує, що існує лише одна позиція, котра заслуговує уваги – свобода мислення, визначена принципом «допустимо все», або, як неодноразово зазначав мислитель, «все дозволено». Даний принцип і повинен бути головним аргументом у сучасному пізнанні і мисленні. Можна зазначити, що в певному аспекті цей принцип співмірний з тезою Ф.Достоевського, який, виходячи з проголошеного Ф.Ніцше положення «Бог помер», своєю чергою, вустами своїх героїв стверджував: «Якщо Бога немає, то все дозволено». Така позиція породила нову філософію, а разом з нею нову логіку розуміння, діяльності і мислення в соціально-політичному житті.

Аргументи П.Фейєрабенда на користь принципу «все дозволено» не означають тотального заперечення методології. Названий принцип показує, що будь-яке методологічне правило, навіть очевидне для здорового глузду, має межі, за якими його застосування є нерозумним і заважає розвитку науки. Методологічні правила і норми потрібні і завжди допомагають досліднику: вчений, який

переступив певну норму, керується при цьому іншою нормою, так що «норми і правила є завжди» [1, 97]. Проблема полягає не в тому, які норми і стандарти методології визнати, а які – ні, а у їх застосуванні щодо методологічних рекомендацій. В деяких ситуаціях одні методологічні норми можна замінити іншими, навіть протилежними. «...Такі події і досягнення, як винайдення атомізму в античності, коперниканська революція, розвиток сучасного атомізму (кінетична теорія, теорія дисперсії, стереохімія, квантова теорія), поступова побудова хвильової теорії світла стали можливими лише тому, що деякі мислителі або свідомо вирішили розірвати пута «очевидних» методологічних правил, або випадково порушували їх. Ще раз повторюю: така ліберальна практика є не просто факт історії науки – вона і розумна, і абсолютно необхідна для розвитку знання» [3, 153], – стверджував на основі наведених аргументів П. Фейєрабенд. Отже, в кожному конкретному правилі, яким би фундаментальним або необхідним для науки воно не здавалося, завжди виникатимуть обставини, за яких доцільно не тільки ігнорувати це правило, а й навіть діяти всупереч йому.

Спільну для всіх методологічну «вседозволеність» (anything goes) П. Фейєрабенд аргументує наступним чином: «...методологічні рішення, які ми приймаємо в конкретних обставинах, скоріше раціональність утворюють, ніж підпорядковуються попереднім канонам раціональності; вони ніяким чином не можуть бути раніше уточнені навіть за допомогою правил формальної логіки» [9, 384]. При цьому формулювання методологічних норм і правил є прерогативою вчених, а не логіків і філософів. Тому раціональність наукової діяльності є не проявом наукової діяльності, а характеристикою процесу дослідження в межах конкретно-історичних типів науки з властивими для них специфічними нормами організації знання.

«Специфічність норм організації знання», яку репрезентує П. Фейєрабенд, в певному розумінні співмірне з принципом «спонтанності» видатного австрійського мислителя Ф. фон Гайєка. Розробляючи основи неоліберальної ринкової економіки, останній наділяє її спонтанністю, оскільки «не інтелект і розважливий розум дозволили людям піднятися від первісного стану» [5, 53], а ірраціональні норми і правила моралі. Спонтанний ринковий порядок означає, що свідомий контроль над господарським життям та раціонально спланована соціоекономічна політика, спрямована на отримання певних результатів – повної зайнятості, економічного

зростання, боротьби з економічним спадом, не можлива принципово. Пояснюється це тим, що політичні й державні діячі не в змозі врахувати і використати весь обсяг знань, необхідний для успішної реалізації економічної чи культурної політики, бо ним володіють в сукупності тільки окремі індивіди. «Старий ліберал, – писав мислитель, – котрий дотримується традиційної віри просто за звичкою... не придатний для наших цілей... Нам потрібні люди, які зіштовхувалися (зустрічалися. – Л.К.) з аргументами протилежної сторони, спростовували їх і визначали для себе таку позицію, котру вони готові захищати від критичних нападок» [11, 38]. Це цілком зрозуміло, оскільки з позиції «лінійного», або «традиційного», мислення «спонтанність», як і принцип «все дозволено», не можуть бути аргументами в раціональному пізнанні.

Разом з тим потрібно враховувати, що всупереч принципу «вседозволеності» історична мінливість типів раціональності не призводить до зникнення всіляких регулятивів пошуку. Так, наприклад, кардинальна зміна канонів пізнання класичного типу на рубежі ХІХ–ХХ століть спричинилася лише до формулювання і подальшої кристалізації Н.Бором, А.Ейнштейном, В.Гейзенбергом та іншими вченими неklasичного типу раціональності з новими ідеалами, нормами дослідження та новими аргументами емпіричного і теоретичного знання.

Різні види діяльності вчених та результати їх досліджень – наукові теорії – в аргументації П.Фейєрабенда реконструюються як логічно неспівмірні. Кумулятивістську модель розвитку науки, яка послідовно накопичує елементи, він вважає «методологічним забобом», який несумісний з дійсною історією людських відносин. На його думку, оскільки смисл і значення теоретичних термінів визначаються всією сукупністю зв'язків в системі теорії, вони не можуть бути відокремлені від неї. Тому, наприклад, поняття наявного теоретичного цілого не можна логічно вивести з нової конструкції. Нова теорія дедуктивно не пов'язана з попередньою, але одночасно повинна бути логічно спроможною, тобто зобов'язана несуперечливо пояснювати емпіричні дані. Якщо ж це не виконується, то в ситуації «конкурентної боротьби зіставлення альтернативних теорій через аналіз логічної коректності процедур, співвіднесення цих теорій з досвідом не може реалізуватися, оскільки вони відповідають різним стандартам раціональності» [6, 34], – зазначає В.Л.Храмова. Відповідно до кунівської «парадигми», вважає

вона, П.Фейєрабенд не тільки доводить принципову неспроможність порівняння на раціональній основі, наприклад, класичної та релятивістської механік, але й стверджує: опоненти, які сперечаються, в подібній суперечці «думають по-різному, розмовляють різними мовами, живуть в різних світах» [7, 52]. Аргументи конкуруючих теорій настільки неспівмірні, раціональність в обох випадках настільки різна і неспівмірна, що вибір більш перспективної теорії може бути процесом. Проте сам факт конкуренції можливий тільки на базі загального корпусу проблем і цілей. Але визнання такої «загальності» підриває ґрунт для скептицизму – неможливо осмислити проблему без її вирішення і зрозуміти мету, не визначивши способу її досягнення.

У подальших міркуваннях П.Фейєрабенд стверджував, що він прагнув «специфікувати умови», за яких дві теорії в одній і тій же галузі будуть дедуктивно «роз'єднані», і намагався знайти методи порівняння, котрі зберігаються всупереч «відсутності дедуктивних відношень». «Вживаючи термін «неспівмірність», – підкреслював філософ, – я завжди маю на увазі дедуктивну роз'єднаність, і нічого більше» [8, 365]. А як критерії оцінювання конкуруючих теорій П.Фейєрабенд пропонує застосовувати аргументи математичного апарату, їх «когерентність», відповідність базисній теорії, метафізичним принципам тощо. Специфічність, унікальність цих критеріїв і відкриває перспективу подальшого прогресу науки. Зазначені змістові нормативи, які не співвідносяться з нормами логіки, забезпечують, однак, згоду досить значної групи вчених. Ці аспекти концепції П.Фейєрабенда досить абстрактні. Загалом він обмежується попередженнями і аргументами щодо збереження теорії, підірваної контрприкладом. Але вона дає цінні результати і водночас – можливість конструювати теорії, котрі альтернативні загальноприйнятій, навіть в тому випадку, якщо останню «вищою мірою підтверджено» [10, 202–208].

Нетрадиційність і незвичність аргументації П.Фейєрабенда про неспівмірність теорій звернула увагу до його праць, але не анулювала ідею «спадкоємності» в сфері наукового знання. Остання зберегла свої позиції, хоча й не у формі дедуктивного виведення старих смислів із нових. В загальному вигляді це означає: теорії, правомірні для певної предметної області, з появою більш загальних теорій не усуваються як щось хибне, а зберігають своє значення для попередньої галузі, як гранична форма і окремий випадок нових теорій.

Окрім того, потрібно зважати і на той факт, що тільки «застосування мови аргументів класичної механіки (з відповідними обмеженнями) зумовило формулювання аргументів квантової механіки» [6, 35].

В подальшому П. Фейєрабєнд модифікує тезу постпозитивізму про теоретичну «завантаженість» досвіду в прагматичну (прагматистську) «теорію спостереження». Кожна теорія, створена безвідносно до результатів спостереження і експерименту, має свій власний досвід, який не співвідноситься з досвідами інших теорій. Тому факти, по суті, «продукуються» теоріями і відрізняються від останніх лише функціонально. В загальному вигляді це аргументується таким чином: який би то не був досвід (як буденний, так і науковий), він повністю визначений установками – теоретичними, філософськими, психологічними, соціальними, в рамках яких він формується і набуває властивої йому своєрідності, через що критика загальноприйнятої теорії є необґрунтованою і малоєфективною» [6, 35]. Виходячи з цього висновку, П. Фейєрабєнд і постулює вищезгаданий принцип проліферації (розмноження), який є вимогою конструювання максимально можливої кількості теорій, здатних «розмножуватися» подібно до «ракових клітин». Будучи неспівмірними до старих теорій, нові теорії, які аргументують свою точку зору на факти, завойовують своє «місце під сонцем» в процесі жорсткої конкурентної боротьби. Взаємна критика конфронтуючих позицій і забезпечує розвиток науки. Вона – вирішальний засіб, а її досягнення надають оцінку концептуальній системі, що претендує на визнання.

Отже, «проліферація» означає розвиток, «розмноження» теорій; чим їх більше, тим краще. Як прибічник ідеї «проліферації», П. Фейєрабєнд виступає за методологічний плюралізм і проти методологічного монізму. Необхідність принципу «проліферації» аргументується тим, що факти теоретично відносні, і разом з тим передбачення теорії ніколи не відповідають з абсолютною точністю експериментальним даним. В цих умовах цілком доцільним є висунути як контраргумент теоретичну альтернативу. У підсумку наявність двох і більше теорій дозволяє їх прибічникам вести продуктивну дискусію, що зрештою сприятиме успішному розвитку науки. Тобто одна теорія – добре, дві – краще, десять – ще краще і так далі. Без проліферації теорій наукова діяльність втрачає свою спонтанність і не приводить до створення нового.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ивин А.А.* Основы теории аргументации. – М., 1997. – 352 с.
2. *Поппер К.* Логика и рост научного знания. – М., 1983. – 605 с.
3. *Фейерабенд П.* Избранные труды по методологии науки. – М., 1986. – 543 с.
4. *Фейерабенд П.* Ответ на критику // Структура и развитие науки. – М., 1978. – 488 с.
5. *Хайек Ф.А.* Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. – М., 1992. – 346 с.
6. *Храмова В.Л.* Культурологические образы науки в постпозитивизме // Софія. Культурологічний журнал. – 2011. – № 11. – С. 14–58.
7. *Feyerabend P.* Explanation. Reduction and Empiricism // Minnesota Studies in the Philosophy of Science. – Vol. III. – Minneapolis, 1962. – P. 28–97.
8. *Feyerabend P.* Changing Patterus of Reconstruction // British Journal for the Philosophy of Science. – 1977. – Vol. 28, № 4. – P. 351–369.
9. *Feyerabend P.* Logic, Literacy and professor Gellner // The British Journal for the Philosophy of Science. – 1976. – Vol. 27, № 4. – P. 381–391.
10. *Feyerabend P.* Consolations for the Specialist // Criticism and the Growth of Knowledge. – Cambridge. – 1970. – P. 202–208.
11. *Hayek F.A.* The Fortunes of Liberalism // The Collected Works of F.A. Hayek, Volume IV. – Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1992. – 287 p.

Комаха Л.Г. Наукове пізнання в аргументах «методологічного анархізму».

В статті досліджується «методологічний анархізм» П.Фейерабенда, який виступив проти ідеї «жорсткого методу» або «жорсткого типу раціональності» та сформулював новий підхід щодо логіки розвитку науки. На відміну від попередньої методологічної установки науковець запропонував принцип «все дозволено» або «підходить все», який означає, що теорій може бути багато і вони можуть ґрунтуватися на різних типах раціональності. Виходячи з цього, Фейерабенд постулює принцип проліферації (розмноження), який є вимогою конструювання максимально можливої кількості теорій, що здатні «розмножуватися». Він виступає за методологічний плюралізм і проти методологічного монізму. Необхідність застосування принципу «проліферації» аргументується тим, що факти теоретично відносні, і разом з тим передбачення теорії ніколи з абсолютною точністю не відповідають експериментальним даним. У підсумку взаємна критика конфронтуючих позицій і забезпечує розвиток науки.

Ключові слова: аргумент, логіка, методологічний анархізм, проліферація, альтернативна теорія, раціональність, правило.

Комаха Л.Г. Научное познание в аргументах «методологического анархизма».

В статье исследуется «методологический анархизм» П.Фейерабенда, который выступил против идеи «жесткого метода» или «жесткого типа рациональности» и сформулировал новый подход к логике развития науки. В отличие от предыдущей методологической установки ученый предложил принцип «все дозволено» или «подходит все», который означает, что теорий может быть много и они могут основываться на различных типах рациональности. Исходя из этого, Фейерабэнд постулирует принцип пролиферации (размножения), который является требованием конструирования максимально возможного количества теорий, способных «размножаться». Он выступает за методологический плюрализм и против методологического монизма. Необходимость применения принципа «пролиферации» аргументируется тем, что факты теоретически относительные, и вместе с тем предсказания теории никогда с абсолютной точностью не соответствуют экспериментальным данным. В итоге взаимная критика противостоящих позиций и обеспечивает развитие науки.

Ключевые слова: аргумент, логика, методологический анархизм, пролиферация, альтернативная теория, рациональность, правило.

Komaha L.G. Scientific Knowledge in the Arguments of «Methodological Anarchism».

In the article there is investigated the “methodological anarchism” of P.Feyerabend who argued against the idea of “prescriptive method” or the “prescriptive type of rationality” and formulated a new approach to the logic of science development. Unlike the previous methodological approach, there was suggested the principle of “anything goes”, which means that there may be a lot of theories and they may be grounded upon various types of rationality. Based on this, Feyerabend postulated the principle of proliferation (multiplying) which is the requirement of constructing of the best possible quantity of theories capable of multiplying. He stands for methodological pluralism and against methodological monism. The necessity of the proliferation principle application is supported with the facts being theoretically relative; however, a theory foresight has never fitted experimental data with absolute accuracy. As a result, science development is made possible through mutual criticizing of the confronting positions.

Key words: argument, logic, methodological anarchism, proliferation, alternative theory, rationality, rule.